

TƏBİƏT VƏ TEXNİKA ELMLƏRİ BÖLMƏSİ

UOT 338; 32:93/94; 316.37

DÜNYANIN ENERJİ XƏRİTƏSİNƏ AZƏRBAYCANIN ADINI YAZDIRAN LİDER

^{1,3}Liliya Çingiz qızı Süleymanova, ^{2,3}Aybəniz Baxış qızı Şəfiyeva

¹texnika üzrə fəlsəfə doktoru

liliya.suleymanova@mdu.edu.az

²aybaniz.shafiyeva@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə: *Heydər Əliyevin şəxsiyyəti və dövlətçilik bacarığı, müdriklik, təşkilatçılıq bacarığı, yüksək intellektuallıq, milli-mənəvi dəyərlərin daim uca tutulması, qətiyyətlilik, prinsipiallıq təhlil edilmişdir. Energetika sahəsində XIX əsrin sonlarından başlayaraq müasir dövrə qədər olan inkişaf təhlil edilmişdir. Heydər Əliyevin şah əsərlərindən olan “Əsrin müqaviləsi” müstəqil Azərbaycanı dünyaya tanıtdı, adını dünyanın enerji xəritəsinə yazdı.*

Açar sözlər: *dünyanın enerji xəritəsi, bərpaolunan enerji, Əsrin müqaviləsi, energetika, elektrik enerjisi*

Giriş

Əgər bir binanın uzunömürlük olmağını istəyirsənsə, heç bir təbii hadisələrin ona ziyan vurub uçurtmağını istəmirsənsə, onun bünövrəsinə fikir verməlisən, təməlini möhkəm qurmalısən. Ümummillə lider Heydər Əliyev zamanında dövlətin qurulmasını binaya bənzədib və bütün diqqəti dövlətin təməlinə yönəlmişdir. 30 il böyük müddət olmasa da müstəqil dövlət quruculuğu üçün çox şey dedi. Bu müddət ərzində Heydər Əliyevin parlaq ideyaları və inkişaf fəlsəfəsinə əsaslanaraq Azərbaycan böyük inkişaf yolu keçdi.

Ümummillə lider Heydər Əliyev dünyanın ən böyük siyasi şəxsiyyətlərindən və ən nüfuzlu dövlət xadimlərindən biri olub. O, müstəqil dövlətçiliyimizin qurucusu və memarıdır. Yüksək nüfuz, müdriklik, təşkilatçılıq bacarığı, yüksək intellektuallıq, prinsipiallıq – bu xüsusiyyətlərin hamısı Heydər Əliyevdə birləşmişdir. Ümummillə Liderin yenidən hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycan dövlətinə və xalqına işıqlı yol açdı.

Birinci hakimiyyəti dövründə Heydər Əliyev Azərbaycanda bütün sahələr üzrə kadrlar yetişməsinə xüsusi diqqət göstərirdi və ikinci hakimiyyət dövründə də belə oldu. İstər iqtisadiyyat olsun, istər hərbi olsun, istər energetika, hər bir sahənin uğurunun başlanğıcında kadrların yetişdirilməsi durur və bu da, təbii ki, təhsilə söykənir. Bir sözlə, dövlətin möhkəm təməlinin olması üçün bütün sahələrdə inkişaf gərəkdir. Bu inkişafda Energetika sahəsinin öz payı var.

Bəşəriyyətin varlığının əsas amillərindən biri enerjidir. Bəşəriyyətin formalaşma tarixinə nəzər salsaq görərik ki, ocaqdan generatora qədər inkişaf gedib. Enerji inkişaf etdikcə sosial-iqtisadiyyat da inkişaf edib. Statistika nəzər salsaq, görə bilərik ki, dünyada əhalinin sayı artır və təbii ki, enerjiyə tələbat çoxalır və bununla bərabər yanacaq ehtiyatları azalır.

Müasir dövrü elektrik enerjisiz təsəvvür etmək mümkün deyil. İqtisadiyyatın əsas sahəsindən biri elektrik enerjisi sənayesi sayılır. Məhz elektrik enerjisi sənayesi əhalini elektrik və istilik enerjisi ilə təmin edir [6]. Xarici ölkələrə elektrik enerjisi ixrac edərək, iqtisadiyyata müsbət təsir göstərir.

Energetikanın inkişafında Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri

Bütün sahələrdə olduğu kimi energetikanın da inkişafında Heydər Əliyevin xidmətləri böyükdür. Müstəqil Azərbaycanın iqtisadi və sosial həyatının inkişafı istər XX əsrin 70-80-ci illərində, istərsə də müstəqillik dövründə elektrik enerjisi sistemi ilə də bağlıdır.

Azərbaycanda elektrik enerjisi istehsalı XIX əsrin sonundan başlamışdır. Energetikanın inkişafını bir neçə dövrə bölmək olar. Birinci dövrə neft mədənlərini elektrikle təmin etmək üçün 5-

50 kVt-lıq elektrik stansiyalarının quraşdırılmasını aid etmək olar. 1898-ci ildə “Elektrik gücü” aksioner (səhmdar) cəmiyyəti yaradılır. 1900-cü ildə daha iki – “Belqorod” və Bibi-Heybət elektrik stansiyaları tikildi, hansılar ki, sonralar “Krasnaya zvezda” İES və Krasin adına İES adlandırıldılar. 1912-ci ildə Bibi-Heybət və Belqorod elektrik stansiyaları genişləndirilərək, yeni turbogeneratorlar daxil edilərək elektrik stansiyasının gücü 10800 kVt-a çatdırıldı. Daha sonra respublikanın Gəncə, Şəki, Quba və Lənkəran şəhərində ümumi gücü 635 kVt olan bir sıra kiçik elektrik stansiyaları tikildi. Sumqayıtda İstilik Elektrik Mərkəzi yaradıldı.

Ölkəmizin bütün imkanlarına baxmayaraq, illər boyu energetika sahəsində inkişaf ləng getmişdir. 1969-cü ildə Ümummillil lider Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişi ölkəmizin həyatını tamamilə dəyişdi. Elektrik enerjisi sistemi sürətli inkişaf etməyə başladı, irimiqyaslı layihələr reallaşdı.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Araz çayı üzərində İran-Azərbaycan "Araz" SES stansiyasının istifadəyə verilməsi məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövrünə təsadüf edir [1].

1981-ci ildə “Azərbaycan İES”-in birinci enerji bloku istifadəyə verildi. Bu möhtəşəm hadisə Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Beləliklə, Azərbaycan energetikasının inkişafında yeni mərhələ başlandı. 1981-ci ilin 20 oktyabrında Mingəçevir şəhərində stansiyanın birinci enerji blokunun işə salınması və bu münasibətlə Ulu Öndərimizin Mingəçevir şəhərinə gəlişi Azərbaycan energetiklərinin peşə bayramı günü kimi müəyyənləşdirmiş oldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 13 oktyabr 2004-cü il tarixli sərəncamına əsasən, 20 oktyabr "Energetiklər günü" kimi qeyd edilir.

Əli Bayramlı, Əli Bayramlı-Yaşma-Dərbənd, 5-ci Mingəçevir, 1-ci və 2-ci Abşeron və başqa yarımstansiyaları istifadəyə verildi. Beləliklə, energetika sahəsində yeni dövr – inkişaf dövrü başlandı.

Ümummillil lider Heydər Əliyev: “Biz o illər bütün bu imkanlardan istifadə edərək eyni zamanda düşünürdük ki, hər respublikanın özünü təmin edə bilən iqtisadi potensialı olmalıdır. Bu iqtisadi potensialın tərkibində ən mühüm yer tutan elektrik enerjisi istehsal edən müəssisələr yaradılmalıdır. Ona görə də o illər Moskvanın etirazına, bu işimizə maneçilik törədən qüvvələrin çox güclü olmasına baxmayaraq, biz Azərbaycanın elektrik enerjisi müstəqilliyini, elektrik enerjisi sarıdan asılılıqdan qurtarmasını təmin etmək üçün respublikamızda güclü potensiala malik olan elektrik stansiyaları yaratmağa başladıq, buna da nail olduq” [3].

Ölkəmizdə baş vermiş hadisələr, Sovet İttifaqının süqutu ölkəmizin bütün sahələrinə təsir etdi. Bu təsir elektrik energetikası sistemindən də yan keçmədi. Qeyd etmək lazımdır ki, “Azərbaycan İES” olmasaydı, respublikamızda enerji təchizatında problemlər yaşanacaqdı.

İkinci hakimiyyəti dövründə də Heydər Əliyev iqtisadiyyatın bütün sahələrinə diqqət göstərdi. Həmin dövrdə bütün sahələr böhran vəziyyəti yaşayırdı. Ulu Öndərin həyata keçirdiyi siyasət hesabına qonşu ölkələr ilə sıx əlaqələr bərpa edilmişdir. Bu nəinki iqtisadi cəhətdən, həm də siyasi cəhətdən önəmli idi. Ölkələr arasında qarşılıqlı münasibətlər inkişaf etdi, regionda sabitliyin və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması qarantıyası oldu.

“Energetika haqqında”, “Enerji resurslarından istifadə haqqında”, “Elektroenergetika haqqında”, “Elektrik və istilik stansiyaları haqqında” qanunlar qəbul edildi [2].

Ölkə prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) Dövlət Proqramı”nı təsdiq etmişdir. Bu proqram uğurla həyata keçirildi və respublikanın elektrik enerjisi sistemində generasiya gücü artırıldı.

Qafqazda Azərbaycan Respublikasının enerji sənayesi əsas sənayelərdən biridir. SSRİ dağıldıqdan sonra hər bir respublikanın hökuməti öz ölkəsini dirçəltməyə çalışdı. Bu çətin dövr Azərbaycanda da oldu. Azərbaycanın Ümummillil lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi sayəsində Azərbaycan bu çətinlikdən çıxdı. Energetika sahəsində, eləcə də digər sahələrdə dağıdıcı proseslər dayandırıldı. Azərbaycanda elektrik stansiyaları – “Azərbaycan” İES, Mingəçevir SES hələ sovet dövründə Cənubi Qafqazda tikilib. [2].

İkinci Qarabağ müharibəsi zamanında Mingəçevirdəki İstilik Elektrik Stansiyasının necə önəmli olduğu bəlli oldu. Döyüş meydanında uduzan düşmən müharibə zamanı Azərbaycanın strateji əhəmiyyətli obyektlərini atəşə tutmağa başladı. O zaman Mingəçevir də əhəmiyyətli bir şəhər kimi gözdən qaçmamışdır, terrorçuluqla Azərbaycanın elektrik mərkəzini sıradan çıxarmaq istəyirdi [6].

Mənfur düşmən tərəfindən dağıdılmış elektrik stansiyalarının 2021-ci ildən bərpasına başlandı.

Bütün dünyada dayanmadan inkişaf gedir, əsasən də texnologiya sahəsində. Bu sahə də enerji tələb edən sahələrdən biridir: binaların sadə işıqlandırılmasından, böyük sənaye və müəssisələrdə güclü avadanlıqlardan istifadə olunmasından məişət avadanlıqların işlənməsinə qədər.

Hər bir şey elektricləşdirilmişdir və buna müvafiq olaraq, enerji istehlakı və yanacaq ehtiyatları tələb olunur. İstifadə olunan yanacaqların havaya buraxdığı kimyəvi tullantıların nəticəsində ətraf mühit çiklənir [4].

Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə

Son dövrlərdə bir çox ölkələr bərpa olunan enerji mənbələrindən daha çox istifadə edirlər. Bərpa olunan enerji – enerji mənbəyindən alınan enerjidir. Bu enerji mənbələrinə günəşi və küləyi aid etmək olar. Kömür, neft və qaz kimi mənbələrdən enerji alınan zaman havaya karbon dioksid kimi zərərli maddələr buraxılır. Bu problemlə, demək olar ki, bütün ölkələr məşğul olur və enerjinin alınmasının daha alternativ yolları araşdırılır.

Günəş və külək ekoloji cəhətdən təmizdir və istifadə zamanı istehlak edilmir. 2035-ci ilə qədər bərpa olunan enerjinin global elektrik enerjisi istehsalında payı əhəmiyyətli dərəcədə artacaq [4].

Ölkəmizdə gedən inkişafdan danışarkən “Əsrin müqaviləsi”ni qeyd etməmək mümkün deyil.

SSRİ-nin süqutundan sonra iqtisadi əlaqələr dağıldı. Artıq öz iqtisadiyyatımızı qurmalı idik. İqtisadiyyatın dirçəldilməsi üçün ölkəmizdə mövcud olan təbii resurslardan istifadə etmək lazım idi. Azərbaycanda zəngin neft ehtiyatları mövcuddur. Təbii ki, bu da Ümummilli lider Heydər Əliyevin nəzərindən qaçmır, milli sərvətimizdən istifadə edərək, iqtisadiyyatımızı qurmaq və möhkəmləndirmək məqsədi ilə yeni neft strategiyasının hazırlanmasını və həyata keçirilməsini ARDNŞ-nin vitse-prezidenti, deputat İlham Əliyevə həvalə etdi. İlham Əliyev bu layihənin ən fəal iştirakçılarından oldu və bu lahiyəni uğurla həyata keçirdi.

İlham Əliyev: “Bizim məqsədimiz təkə neft hasil etmək, onu nəql etmək, bundan vəsait əldə etməkdən ibarət deyildir. Bizim məqsədimiz neftdən gələn bütün mənfəətləri həm siyasi, həm iqtisadi, həm də başqa mənfəətləri Azərbaycan xalqının gələcək mənafeyinə, rifahına yönəltməkdən ibarətdir” [3].

“Əsrin müqaviləsi”

“Əsrin müqaviləsi” ilə müstəqil Azərbaycan Respublikası mövcudluğunu dünyaya göstərdi. Ümummilli Lider Heydər Əliyev: “Biz bu müqaviləni imzalamaqla Azərbaycanın tam müstəqil dövlət olduğunu, xalqımızın öz sərvətlərinə sahib olduğunu dünyaya bir daha nümayiş etdirdik” [4].

Bu müqavilə Azərbaycanın simasında dünyanın enerji xəritəsini dəyişdi, yeni bir tarix yazdı. Bu tarix 1994-cü ildə başlandı. Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan strategiyaya əsaslanaraq Prezident İlham Əliyev “Yeni əsrin müqaviləsi”nə imza atdı.

“Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan neftinin dünya bazarına ixracının əsasını qoydu. Müasir Azərbaycan yaşıl enerji ixracatçısına çevrilmişdir. Azərbaycanın dünyanın enerji xəritəsində yeri var və bu xəritəni dəyişən ölkədir. Azərbaycan neftini dünya bazarına ixracı ilə başladı, təbii qazın dünya bazarına çıxarılması ilə strategiyasını möhkəmləndirdi.

Nəticə

İstənilən uğur yolunda saysız-hesabsız maneələr olur. Əsl uğur da bu maneələri aşaraq qələbə qazanmaqdır. Azərbaycanımız da öz müstəqillik yolunda bu maneələri aşmağı bacardı. Azərbaycan bu maneələri keçmək üçün Heydər Əliyev ilə birgə yola çıxdı, onun müdrik siyasəti və qətiyyəti sayəsində bu maneələri aşaraq inkişaf, sabitlik və müstəqil yoluna çıxdı. İndi də Azərbaycan öz uğurlu yolunu Heydər Əliyevin davamçısı olan İlham Əliyevlə davam edir.

13 fevral 2023-cü il tarixində Bakıda Azərbaycanın energetiklər şəhəri olan Mingəçevirdə tikiləcək istilik elektrik stansiyasının təməlqoyulma mərasimi keçirilib. Bu mərasimdə Cənab prezident İlham Əliyev demişdir: “Mingəçeviri nəinki Azərbaycanın, ümumiyyətlə, Qafqazın enerji mərkəzinə çevirən Ulu öndər Heydər Əliyev olmuşdur. Onun rəhbərliyi və təşəbbüsü ilə ötən əsrin 70-ci illərində – daha doğrusu, 1976-cı ildə Mingəçevirdə böyük elektrik stansiyasının təməli qoyulmuşdur. Böyük stansiyanın birinci blokunun 1981-ci ildə Heydər Əliyevin şəxsən iştirakı ilə açılışı olmuşdur” [5].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Elektroenergetikanın inkişafının ikinci mərhələsi (1969-1991-ci illər) [Elektron resurs] URL: <https://minenergy.gov.az/az/elektroenergetika/elektroenergetikanin-inkisafinin-ikinci-merhelesi>
2. Pirverdiyev E. Heydər Əliyev və Azərbaycanın elektrik enerjisi sistemi “Azərenerji” ASC-nin prezidenti / “Azərbaycan” qəz., 2010, 7 may, s. 4
3. Əsrin müqaviləsi. [Elektron resurs] URL: <https://minenergy.gov.az/az/neft/esrin-muqavilesi>
4. Aliyev İ., Əsədov A. “Əsrin müqaviləsi” – davamlı iqtisadi inkişafa aparan yol / “Xalq qəzeti”, 2009, 13 sentyabr, s. 1; 3
5. Müstəqillik dövrünün ən böyük İstilik Elektrik Stansiyasının təməlqoyma mərasimində İlham Əliyevin nitqi, 13 fevral 2023-cü il.
6. Xəlilova Ş.Q. Mingəçevir şəhərinin yeni dövrü. [Elektron resurs] URL: <https://sia.az/az/news/politics/1034802.html> 2023.

THE LEADER WHO WRITTEN THE NAME OF AZERBAIJAN ON THE ENERGY MAP OF THE WORLD

^{1,2}L.Suleymanova, ²A.Shafiyeva

¹Doctor of Philosophy in Technique

²Mingachevir State University

Abstract: *The personal and government qualities, wisdom, managerial abilities, high intelligence, constant upholding of national and moral values, purposefulness, adherence to principles of Heydar Aliyev are analyzed. The development in the field of energy from the end of the 19th century to the current is analyzed. One of Heydar Aliyev's masterpieces, "The Contract of the Century", introduced independent Azerbaijan to the world and put the name of Azerbaijan on the energy map of the world.*

Keywords: *energy map of the world, renewable energy, Contract of The Century, energy, electricity*

ЛИДЕР, НАПИСАВШИЙ ИМЯ АЗЕРБАЙДЖАНА НА ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ КАРТЕ МИРА

^{1,2}Л.Ч.Сулейманова, ²А.Б.Шафиева

¹доктор философии по технике

²Мингячевирский государственный университет

Резюме: *Проанализированы личностные и правительственные качества, мудрость, управленческие способности, высокий интеллект, постоянное отстаивание национальных и нравственных ценностей, целеустремленность, принципиальность Гейдара Алиева. Проанализировано развитие в области энергетики начиная с конца XIX века до*

современности. Один из шедевров Гейдара Алиева «Контракт века» представил миру независимый Азербайджан и внес имя Азербайджана на энергетическую карту мира.

Ключевые слова: *энергетическая карта мира, возобновляемая энергия, Контракт века, энергетика, электричество*

Elmi redaktor: tex.f.d., dos. T.Hüseynov

Çara təqdim edən redaktor: tex.f.d., dos. A.Əliyeva

Daxil olub: 18.06.2023

Çara qəbul edilib: 26.06.2023